

ALEKSANDER NAUMOW

PICCHIO A PALEOSLAWISTYKA POLSKA

Riccardo Picchio podzielił się z polskim środowiskiem slawistycznym swoją sztandarową koncepcją dychotomicznego podziału Słowiańszczyzny na *Slavia Orthodoxa* i *Slavia Romana* wkrótce po jej skonceptualizowaniu, wygłaszając 11 grudnia 1962 roku w Komisji Słowianoznawstwa krakowskiego Oddziału Polskiej Akademii Nauk referat pt. *O cerkiewnosłowiańskiej wspólnocie kulturalno-językowej*.¹ Przypuszczalnie pełny tekst krakowskiego wystąpienia został wydany w „Ricerche slavistiche” w roku następnym.²

Wystąpienie swoje zaczął od stwierdzenia, że mimo istnienia dużej ilości szczegółowych studiów z literatur i kultur rosyjskiej, ukraińskiej, białoruskiej, serbskiej, bułgarskiej i macedońskiej,

brak jednak wciąż jeszcze ogólnego, generalnego postawienia tych spraw od strony problematyki zasadniczej, która nie byłaby oparta tylko na kryteriach historiografii czy filologii narodowej, ale na podstawach szerszych, nadających się, zdaniem autora, lepiej do ujęcia i zrozumienia tej, tak podstawowej, karty dziejów cywilizacji europejskiej.³

Tę „wspólną strefę kulturalną” określił w kilku swoich wcześniejszych pracach jako „Słowiańszczyznę prawosławną”.⁴ Nie zagłębiając

(¹) R. Picchio, *O cerkiewnosłowiańskiej wspólnocie kulturalno-językowej*, w: *Sprawozdania z posiedzeń Komisji Naukowych Polskiej Akademii Nauk, Oddział w Krakowie*. Kraków 1962, s. 449-454. Posiedzeniu przewodniczył ówczesny nestor slawistyki polskiej, prof. Tadeusz Stanisław Grabowski.

(²) R. Picchio, *A proposito della Slavia ortodossa e della comunità linguistica slava ecclesiastica*, „Ricerche slavistiche”, XI (1963), s. 105-127.

(³) R. Picchio, *O cerkiewnosłowiańskiej wspólnocie...*, s. 449.

(⁴) W streszczeniu Autor wskazał na swoje prace: R. Picchio, *Storia della letteratura russa antica*. Milano 1959, s. 137 nn.; Id., „Prerinscimento esteuropeo” e “Ri-

się w skomplikowane układy społeczne, ekonomiczne i etniczne tego regionu, a ograniczając badania do problematyki filologicznej (tak, jak ją rozumie sławistyka włoska), Picchio stwierdza, że

Słowiańszczyzna prawosławna jest [...] patrimonium, dziedzictwem, czy ojczyzną duchową chrześcijan wschodnich posługujących się słowiańskim językiem liturgicznym. Jej fundamenty oraz początki tkwią w organizacji kościelnej, jej żywotność kulturalna objawia się spontanicznie i dość jednolicie w ciągu kilku stuleci. „Słowiańszczyzna prawosławna” jest zatem w tym ujęciu światem kulturalnym złączonym tą samą wiarą religijną, tą samą tradycją językową, tą samą tradycją literacką.⁵

Następnie przedstawił stanowisko swojego głównego oponenta, Dymitra S. Lichaczowa, od jego programowego referatu na moskiewskim Kongresie Sławistów w 1958 roku, przez krytyczną publikację w „TODRL” (XVII, 1961) o „przedodrodzeniu wschodnioeuropejskim” i „odrodzeniu Słowiańszczyzny prawosławnej”.⁶ Uznając argumentację Lichaczowa za niezbyt rzeczową, Picchio w referacie krakowskim podkreśla potrzebę przesunięcia centrum badań na aspekt filologiczny, mówi o „odnowieniu” „literatury prawosławno-słowiańskiej”, ostrzega przed zawłaszczaniem przez Rosjan dokonania Słowian południowych w zakresie technik językowo-literackich:

Obraz bogatej literatury prawosławno-słowiańskiej – powiada – obejmuje zatem w ten sposób, aż do XVIII stulecia, poszczególne rozdziały literatury staroruskiej, starobułgarskiej i staroserbskiej. Jedność jej jest zagwarantowana wspólnotą kultury ponadnarodowej o wyraźnym natchnieniu, względnie zabarwieniu religijnym.⁷

Jako wyznacznik obiektywności sądów o samym istnieniu fenomenu Słowiańszczyzny prawosławnej oraz o przynależności poszczególnych utworów do „wspólnej słowiańskiej literatury prawosławnej”

nascita slava ortodossa”. (A proposito di una tesi di D. S. Lichačëv), „Ricerche slavistiche”, VI (1958), s. 185-199, oraz Id., *Die historich-filologische Bedeutung der kirchenslavischen Tradition*, „Die Welt der Slaven”, VII (1962) 1, s. 1-27.

⁽⁵⁾ R. Picchio, *O cerkiewnosłowiańskiej wspólnoty...*, s. 450.

⁽⁶⁾ D. S. Lichačëv, *Neskol'ko zamečanij po povodu statii Rikkardo Pikio*, „Trudy Otdela Drevnerusskoj literatury”, XVII (1961), s. 675-678.

⁽⁷⁾ R. Picchio, *O cerkiewnosłowiańskiej wspólnoty...*, s. 451.

a nie (tylko) do którejś literatury narodowej musi służyć język, w którym dany utwór został napisany, czyli „realna siła i tradycja językowa”. Ponieważ „tworzywem językowym odpowiadającym koncepcji kulturalnej «Słowiańszczyzna prawosławna» jest literacki język cerkiewnosłowiański” to średniowieczna literatura „wspólna Słowianom wschodnim i południowym, powinna by również być nazwana literaturą cerkiewnosłowiańską”.⁸ Picchio zauważa, że zmiana perspektywy oglądu z ogólnokulturowej na lingwistyczną zmniejsza znacząco sprzeczności występujące w dyskusji, pozbawiając ją ferworu ideologicznego. Przechodzi zatem do przedstawienia poglądów Nikity I. Tołstoja,⁹ widząc, że przy pomocy innych terminów („древнеславянский литературный язык”, „греко-славянский мир”) porusza ten sam problem naukowy co on. Wzrost zainteresowań filologicznych – a nie tylko ściśle lingwistycznych – w badaniach takich uczonych jak Josef Kurz,¹⁰ Antonín Dostál¹¹ i niektórzy inni, zajmujący się tematami pokrewnymi, „prowadzi dziś do rewindykacji literackiego znaczenia cerkiewnosłowiańszczyzny wieków XIII do XVIII”.¹² Należy jednak okazać „specyficzną wrażliwość historyczno-filologiczną”, by odzyskać wiarę „w możliwość zrekonstruowania ogólnej normy dla całości języka cerkiewnosłowiańskiego”. Konieczne jest przede wszystkim wyzbycie się ograniczeń metodologicznych, płynących ze strony filologii narodowych, gdyż badaniom szczegółów charakterystycznych dla „ewolucji lokalnej” należy przeciwstawić badania „elementów trwałych i stałych ogólnej tradycji językowej”, a pierwszym krokiem „do rekonstrukcji norm językowych cerkiewnosłowiańszczyzny” powinna być „inventaryzacja całego zasobu wspólnego wszystkim tzw. redakcjom”.¹³ Dalej Picchio podaje całą gamę tematów i

(⁸) Tamże.

(⁹) N. I. Tołstoj, *K voprosu o drevneslavjanskom jazyke kak obščem literaturnom jazyke jużnych i vostočnych slavjan*, „Voprosy jazykoznanija” (1961) 1, s. 52-66.

(¹⁰) J. Kurz, *Čirkevněslovanský jazyk jako mezinárodní kulturní (literární) jazyk slovanstva*, w: *Československé přednášky pro IV. Mezinárodní sjezd slavistů v Moskvě*. Praha 1958.

(¹¹) A. Dostál, *Staroslověnština jako spisovný jazik*, „Bulletin Vysoké školy ruského jazyka a literatury”, 3 (1959).

(¹²) R. Picchio, *O cerkiewnosłowiańskiej wspólnocie...*, s. 452.

(¹³) Tamże.

problemów badawczych z literatury cerkiewnosłowiańskiej na materiale staroserbskim (Domentijan, Grzegorz Cambłak, Konstantyn Filozof, tzw. srbulje, język słowiańskoserbski Đorđa Brankovicia czy Gavriła Stefanovicia-Venclovicia) i starobułgarskim (szkoła Eutymiusza z Tyrnowa) oraz pokazuje możliwości śledzenia konkurencyjności norm językowych w tradycji ruskiej, zarówno dawnej, jak i późniejszych odmianach moskiewskiej i polsko-litewskiej (ukraińskobiałoruskiej). Sugeruje też potrzebę zbadania recepcji rosyjskiego przekładu Maura Orbiniego na południu Słowiańszczyzny, rzucenia nowego światła na sprawę Maksyma Greka, uznania za modelową sytuacji językowej w księstwach rumuńskich... Kolejnym ważnym punktem programu badania dziejów języka cerkiewnosłowiańskiego jest według Picchia „połączenie studiów tekstologicznych z historią kultury, celem zidentyfikowania nowych norm językowych oraz rozpowszechniających je środowisk”.¹⁴ Jako zasadę należy przyjąć stwierdzenie, że „żywołność językowej wspólnoty cerkiewnosłowiańskiej trwa tak długo, dopóki nie odczuwa się tu konieczności tłumaczenia”, a narastające różnice należy traktować jako nieunikniony proces indywidualizacji wyrazu pisarzy i ośrodków. Barwnym przykładem jest tutaj postępowanie Paisija Chilendarskiego przy korzystaniu z różnych źródeł, którego technika kompilacji wyznacza etap schyłkowy w akceptacji „ogólnej kultury lingwistycznoreligijnej cerkiewnosłowiańskiej”.¹⁵ Tu pada jedno z ważniejszych stwierdzeń Picchia: „dla badań historycznych nad rozwojem języka cerkiewnosłowiańskiego jako wspólnego języka literackiego Słowian wschodnich i południowych, rekonstrukcja funkcji komunikatywnej tekstów jest jeszcze ważniejsza od rekonstrukcji tendencji normujących”.¹⁶

Zakładając, że rozwój badań doprowadzi „do lepszego uściślenia funkcji historycznokulturalnej Słowiańszczyzny prawosławnej oraz wspólnoty językowej cerkiewnosłowiańskiej” można będzie przejść do bezpośrednich porównań z cywilizacją Słowiańszczyzny katolickiej, określanej tak przez analogię do tej pierwszej. Ostrzega jednak Picchio przed odgrzewaniem starych tez patriotyzmu religijnego, w

¹⁴) Tamże, s. 453.

¹⁵) Tamże, s. 454.

¹⁶) Tamże.

nadziei, że są one obce obecnej mentalności naukowej. To, że jesteśmy wolni od przesądów religijnych – kończył Picchio – nie przeszkadza posługiwać się zabarwioną wyznaniowo terminologią, gdy badamy „historycznie kulturę stuleci, w których patriotyzmy religijne odgrywały ważniejszą rolę aniżeli patriotyzmy etniczne”.¹⁷

Takiego programu badawczego przed wystąpieniem Picchia sławiści krakowscy nigdy nie słyszeli. Niestety, ta jego wspólnotowa, czy jak wyraził się sam po polsku, „łącznikowa” interpretacja kultury religijno-literackiej Słowian wschodnich i południowych nie wpłynęła w żadnym stopniu na ówczesną polską myśl paleoslawistyczną. Zresztą badania nad starymi literaturami słowiańskimi w Polsce w tym okresie były nieliczne, koncentrowały się na piśmiennictwie staroruskim i problematyce cyrylo-metodiańskiej, nosząc charakter źródłoznawczy i historyczny, szczególnie w kręgu *Słownika Starożytności Słowiańskich* (Tadeusz Lehr-Spławiński, Gerhard Labuda, Franciszek Sielicki, Wincenty Swoboda, Franciszek Sławski, Edward Goranin, Henryk Suszko, Elżbieta Janus i inni). W badaniach nad językiem królowały młodogramatyczne przyzwyczajenia mistrzów. Pierwsze próby traktowania piśmiennictwa staroruskiego jako literatury poczynił zwłaszcza Ryszard Łużny, częściowo także Wiktor Jakubowski i Marian Jakóbiec. Dominowała rosyjska, a właściwie radziecka wizja piśmiennictwa, z przewagą dzieł historycznych i narracyjnych, wykluczająca z pola badania literaturę obrzędową. Literatura staro-bułgarska zaczęła się pojawiać w tłumaczeniach Teresy Dąbek-Wirgowej, ale we wszystkim przejmowano wąskopatriotyczne emocje lokalne i lokalnie zawłaszczające interpretacje. We wszystkich opracowaniach literatury staronarodowe istniały *obok* siebie, co najwyżej wspomniano o wpływach jednej na drugą (pierwszy i drugi wpływ na literaturę ruską, wpływ beletrystyki polskiej i „uczoności kijowskiej” na kulturę moskiewską itp.).

Drugi raz z ważnym paleoslawistycznym referatem wystąpił Picchio w Polsce w trakcie obrad warszawskiego Kongresu Słowistów w 1973 roku.¹⁸ Byłem sekretarzem posiedzenia i widziałem, jak było mu

⁽¹⁷⁾ Tamże.

⁽¹⁸⁾ R. Picchio, *Models and Patterns in the Literary Tradition of Medieval Orthodox Slavdom*, w: *American Contributions to the Seventh International Congress of*

przykro, że Lichaczow opuścił salę przed jego wejściem na mównicę. Było to istotne wystąpienie, może głównie dlatego, że zaniechał on w nim, jak również przy lansowaniu koncepcji izokolicznej,¹⁹

dowodów natury ogólnej, a przeszedł na poziom struktury utworów cerkiewnosłowiańskich i pokazał szereg jednakowych zachowań poszczególnych elementów na tym poziomie, jak też wspólnotę mechanizmu operacji twórczych całej literatury Słowian prawosławnych, co pociągało za sobą nieodparcie uznanie jedności kultury literackiej i w ogóle duchowej.²⁰

Celem zbadania źródeł słowiańskiej tradycji średniowiecznej Picchio zanalizował wzór biblijny, generujący pojęcie literatury jako otwartej księgi, wzór patrystyczny, służący literaturze do wysławiania wiary prawdziwej, wzór cesarza Konstantyna Wielkiego, jako wychwalanie władzy chrześcijańskiej, wzór mniszy – literatury jako refleksji i modlitwy itp. „Przy okazji Picchio poruszył sprawę cerkiewnosłowiańskich izonorm i granic możliwości przyjmowania, warunkujących wędrówki tekstów w obrębie wspólnoty językowej prawosławnej Słowiańszczyzny”.²¹ Warszawski referat wywołał ożywioną dyskusję, w trakcie której publicznie zadeklarowałem się jako uczeń Picchia i przedstawiłem swoją koncepcję warstwy pośredniczącej.

Wprowadzając pojęcie warstwy pośredniczącej dostrzegłem istotną jej zbieżność z „biblijną” koncepcją Picchia

k który szczegółowo rozpracowuje zagadnienie funkcjonowania kodu literackiego w literaturze cerkiewnosłowiańskiej, traktując stałe modele i wzorce jako pomosty nad wyrwami znaczeń, powstającymi w wyniku zderzenia się ziemskiego sensu opisu z jego wiecznym znaczeniem duchowym. [...] w każdym tekście – według Picchia – da się

Slavists, t. 2. Ed. V. Terras. The Hague 1973, s. 439-467; por. też: *VII MKS, Warszawa 21-27 VIII 1973. Streszczenia referatów i komunikatów*. Warszawa 1973, s. 693-694.

⁽¹⁹⁾ R. Picchio, *Strutture isocoliche e poesia slava medievale: a proposito dei capitoli III e XIII della Vita Constantini*, „Ricerche slavistiche”, XVII-XIX (1970-1972), s. 419-445; Id., *The Function of Biblical Thematic Clues in the Literary Code of 'Slavia Orthodoxa'*, „Slavica Hierosolymitana”, 1 (1977), s. 1-31.

⁽²⁰⁾ A. E. Naumow, *Biblia w strukturze artystycznej utworów cerkiewnosłowiańskich*. (Uniwersytet Jagielloński. Rozprawy Habilitacyjne, 75). Kraków 1983, s. 50.

⁽²¹⁾ A. E. Naumow, *Apokryfy w systemie literatury cerkiewnosłowiańskiej*. Wrocław 1976, s. 25-26.

wyodrębnić część struktury językowo-literackiej, stanowiącej klucz tematyczny (ideowy) całego utworu. Użycie „dawnych”, „starych” słów wraz z zawartymi w nich obrazami i ideami umożliwia korelację opisu z rzeczywistością idealną, przedstawioną przez już istniejące utwory. Te językowo-stylistyczne formuły wypowiedzeniowe, które najlepiej wyrażają wybrane obrazy (czy to na poziomie frazy zdaniowej, czy też na poziomie leksemu) służą właśnie jako sygnały przynależności do typu, do modelu.²²

Przyjmując jego koncepcję za swoją, pozwoliłem sobie w mojej pracy habilitacyjnej na pewną swobodę w jej interpretacji.²³ Zwróciłem też uwagę, że poglądy Picchia bardzo pozytywnie wpływają na rozwój studiów nad biblijnymi komponentami w utworach cerkiewnosłowiańskich u jego uczniów i w innych centrach oraz sygnalizowałem rozpoczęcie szeroko zakrojonych prac nad kartoteką użycy Biblii w utworach literackich i w praktyce liturgicznej. Niestety, ten mój projekt, bardzo zresztą życzliwie przyjęty przez Picchia, z różnych powodów spalił na panewce.²⁴

Sam koniec lat 70-ych i początek 80-ych to wielka kariera bułgarska Profesora. Bułgaria usilnie zabiegała o międzynarodowe uznanie także kręgów naukowych i bez wątpienia stała się ziemią obiecaną paleoslawistyki światowej. Dzięki popularności w Bułgarii wzrosła znajomość prac Picchia także w innych krajach, a szczególnie w młodszych pokoleniach badaczy, z kolei on sam wpłynął na otwarcie się słowiańskich uczonych na prace amerykańskich i włoskich slawistów. Duże znaczenie miał programowy tekst, wygłoszony na plenarnym posiedzeniu pierwszego Kongresu Bułgarystyki w 1981 roku.²⁵ Jako polski mediewista poddałem analizie i konstruktywnej krytyce to wystąpienie Profesora, pragnąc, by jego koncepcje były kon-

(²²) A. E. Naumow, *Biblia w strukturze...*, s. 74-75 (Id., *Idea – Immagine – Testo. Studi sulla letteratura slavo-ecclesiastica*. A cura di K. Stantchev. Alessandria 2004, s. 46, 176-177).

(²³) Tamże, s. 160, przyp. 50.

(²⁴) Zob. *Aneks*.

(²⁵) R. Pikkio, *Mjastoto na starata bǎlgarska literatura na srednovekovna Evropa*, „Literaturna misāl”, XXV (1981), s. 19-36; zob. też: Id., *Il posto della letteratura bulgara antica nella cultura europea del Medio Evo*, „Ricerche slavistiche”, XXVII-XXVIII (1980-1981), s. 37-64.

cepcjami także naszego pokolenia.²⁶ Tak zresztą się też stało, bowiem najwierniejszymi i merytorycznymi zwolennikami Picchia okazało się młodsze pokolenie badaczy (w Bułgarii zwłaszcza Krasimir Stanczew, a w Polsce Georgi Minczew i ich, a także moi wychowankowie). W rok po ukazaniu się fundamentalnego zbioru *Letteratura della Slavia ortodossa* (Bari 1991) ukazało się w Polsce jego omówienie, ale dostęp do samej publikacji był bardzo ograniczony.²⁷

(²⁶) A. E. Naumow, *Veselije i věneč radosti, czyli o niektórych koncepcjach Riccardo Picchia*, w: *Studia Slavica Mediaevalia et Humanistica Riccardo Picchio dicata*, t. II. Roma 1986, s. 527-538: Picchio stawia pytanie, w jakim stopniu władze w Bułgarii odczuły konkretną potrzebę korekcy otrzymanych w spuściznie tekstów cyrylometodiańskich? Tylko niektóre teksty mogły być przyjęte przez nowy – starobułgarski – język literacki, a tradycja językowa związana z uprzednią – apostołską, misjonarską – funkcją tego dialektu musiała być odrzucona bądź poddana gruntownej przeróbce. Ta absolutyzacja aspektu socjalnego i własnego modelu teoretycznego budzi sprzeciw. Socjolingwistyczna analiza przekonywująco wykazuje, że z punktu widzenia hierarchii rzymskiej i w kontekście kultury Europy Zachodniej używany przez Konstantyna, Metodego i ich uczniów język miał charakter apostołski i tylko jako taki otrzymał akceptację władz kościelnych. Powstaje jednak pytanie, czy język apostołski obiektywnie, jako struktura, tj. niezależnie od naddanych pozajęzykowych interpretacji, musi mieć charakter dialektu, charakter *lingua parlata*. Wiadomo przecież, że właśnie okres morawski stworzył podwaliny systemu literackiego, przez przekłady i dzieła oryginalne, tego samego, który zostanie rozwinięty, a nie zamieniony w Bułgarii, Macedonii, Dalmacji itd. Czy można z faktu, że język zmienił swą społeczno-kulturową funkcję, stając się z języka pomocniczego językiem oficjalnym, wyciągnąć wniosek o innej jego wartości, o konieczności zmiany systemu literackiego, językowej rewizji konkretnych dzieł? Dlaczego z *języków*, którymi posługiwała się misja morawska, a więc mówionego w służbie apostołskiej, na pewno bardziej zmorawizowanego, i pisanego w służbie liturgiczno-literackiej, wybrano do modelu ten odpowiadający uzusowi Europy Zachodniej i koncepcji hierarchów Rzymu, a w stosunku do języków używanych w Bułgarii postąpiono odwrotnie? Język Braci miał charakter ponaddialektalny i pełnił funkcję literacką. Powstawał jako język indywidualny, ale dzięki przyjęciu go przez kolektyw i zastosowaniu w praktyce do przekładów i dzieł oryginalnych przekształcił się w normę społeczną. Język ten nie wymagał później żadnych fundamentalnych rewizji ani zmian, gdyż w jego strukturze była założona elastyczność normy, jej swoista akomodacja. Nastąpiła rozbieżność między wewnętrznym potencjałem języka Braci a jego pontyfikalną oceną. Nie należy przenosić tej relacji (oceny) na rzeczywisty status języka i forsować wariantywności tam, gdzie wyraźnie mamy do czynienia z komplementarnością.

(²⁷) R. Picchio, *Letteratura della Slavia ortodossa (IX-XVIII sec.)*, „Slavia Orientalis”, XLI (1992) 4, s. 127-129.

Pewnym przełomem w polskiej recepcji Picchia – paleoslawisty była inicjatywa neapolitańskiego sukcesora Profesora – Aleksandra Wilkońa, który przygotował ładny wybór jego prac.²⁸ Znalazły się w nim przekłady trzech studiów paleoslawistycznych,²⁹ które, zdaniem redaktora, „rzucają nowe światło na rozwój literackich języków w strefie *Slavia Orthodoxa* i *Slavia Romana*”.³⁰

Popularność Picchia w Polsce wzrosła, gdy odwołali się do niego latyniści, badający problem *latinitas* w kulturze polskiej i krajów sąsiednich. Udział Profesora w programie Jerzego Axera (Ośrodek Badań nad Tradycją Antyczną w Polsce i w Europie Środkowo-Wschodniej na Uniwersytecie Warszawskim, obecnie Wydział Artes Liberales) był bardzo ważny;³¹ od wtedy częściej powołuje się na prace Picchia, spopularyzowano jego binarną terminologię, a nawet skonstruowano analogiczny termin *cyrillianitas*.³² W tym kontekście Picchio

(²⁸) R. Picchio, *Studia z filologii słowiańskiej i polskiej* [słowo wstępne A. Wilkoń; bibliografia prac Riccardo Picchio za lata 1951-1989 w układzie rzeczowym oraz uzupełnienia za lata 1990-1994 oprac. H. Goldblatt; uzupełnienia sporządził A. Wilkoń]. (Polska Akademia Umiejętności. Rozprawy Wydziału Filologicznego, t. 72). Kraków 1999.

(²⁹) Są to: *Slavia orthodoxa i Slavia romana*, s. 29-88, tłum. B. Badyńska-Lipowczan (za R. Picchio, *Letteratura della Slavia ortodossa (IX-XVIII sec.)*. Bari 1991, rozdz. 1, s. 7-83); *Wskazówki do studiów porównawczych nad kwestią języków słowiańskich*, s. 89-121 (za *Introduction...*, w: Id., *Études littéraires slavo-romanes*. Firenze 1978, rozdz. XI, s. 159-196, oraz Id., *Guidelines for a Comparative Study of the Language Question among the Slavs*, w: *Aspects of the Slavic Language Question*, 1. Ed. by R. Picchio and H. Goldblatt. New Haven 1984, s. 1-42) i *O strukturach izokolicznych w słowiańskiej literaturze prawosławnej*, s. 122-157, tłum. A. Matkowska (za Id., *Letteratura della Slavia ortodossa...*, rozdz. 6, s. 291-338).

(³⁰) R. Picchio, *Studia z filologii...*, s. 8-9.

(³¹) R. Picchio, *Latinitas Slaviae Romanae*, w: *Między Slavia Latina i Slavia Orthodoxa*. Red. J. Axer. („Łacina w Polsce”. Zeszyty naukowe 1-2. Konteksty: Z. 1-2). Warszawa 1995, s. 11-18. Oprócz Picchia w tomiku zamieszczono prace Marii Bobrownickiej, Eugenii Ulčinaitė, Natalii Jakovenko (dwie), Teresy Chynczewskiej-Hennel, Joanny Rapackiej i Jerzego Axera.

(³²) A. W. Mikołajczak, *Latinitas polska w uniwersum kultury europejskiej*, w: *Poszukiwanie Europy. Zjazd Gnieźnieński a idea zjednoczonej Europy*, „Studia Europaea”, Poznań, 1 (2000), s. 27-36; M. Walczak-Mikołajczakowa, A. W. Mikołajczak, *Latinitas i Cyrillianitas – poszukiwanie duszy Europy*, w: *Collectanea Polono-Bulgaria*, t. I. VIII Kolokwium Sławistyczne Polsko-Bułgarskie. Gniezno 2001, s. 11-20, ts. w ich książce *Europa na moście westchnień*. Gniezno 2003, s. 177-199.

został wpisany w krąg badaczy starających się o zdefiniowanie odrębności słowiańskiej w jej dwoistej tradycji kulturowej, już nie dla potrzeb filologii słowiańskiej, lecz w planie zderzeń cywilizacji, wielkich symbioz kulturowych, jako ustalanie paradygmatów cywilizacyjnych, kształtujących europejską świadomość, refleksja nad losami chrześcijańskiego *universum* i całej Słowiańszczyzny.

Na zakończenie dodam, że idee Picchia pojawiają się w Polsce też poprzez prace innych uczonych, podejmujących analogiczne tematy (np. polskie wybory prac Aleksandra W. Lipatowa,³³ w których używa pozmienianej, ale wywodzącej się od Picchia terminologii).

ANEKS

*Recenzja R. Picchia w przewodzie habilitacyjnym na Uniwersytecie Jagiellońskim (1982)*³⁴

Prof. Riccardo Picchio
Box 11, HGS
Yale University
New Haven, CT 06520, USA

Dziekan i Rada Wydziału Filologicznego
Uniwersytetu Jagiellońskiego
w Krakowie

Dopiero niedawno – i to drogą pośrednią³⁵ – dowiedziałem się, że Wysoka Rada wyznaczyła mnie na recenzenta³⁶ w przewodzie habilitacyjnym dra

⁽³³⁾ A. W. Lipatow, *Rosja i Polska: konfrontacja i grawitacja*. Toruń 2003, 88-97, 107, 137 i *passim*; zob. też: Id., *Słowiańszczyzna – Polska – Rosja. Studia o literaturze i kulturze*. Izabelin 1999.

⁽³⁴⁾ Tekst recenzji wraz z innymi materiałami dotyczącymi habilitacji Aleksandra Naumowa przechowywany jest w Archiwum Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie.

⁽³⁵⁾ List powołujący R. Picchia na recenzenta wraz z materiałami habilitanta zaginał, zapewne w wyniku działań służb w trwającym wówczas w kraju stanie wojennym, natomiast maszynopis pracy dotarł do Profesora do Rzymu w kwietniu 1982 r. drogą prywatną.

⁽³⁶⁾ Decyzją Rady Wydziału Filologicznego UJ z 18 lutego 1982 r. na recenzentów rozprawy habilitacyjnej powołani zostali oprócz prof. Picchio z Yale University, profesorowie: Ryszard Łużny z UJ oraz Leszek Moszyński z Uniwersytetu w Gdańsku.

Aleksandra Naumowa. Bardzo chętnie podejmuję się oceny dorobku naukowego habilitanta, ponieważ od kilku lat śledzę jego działalność, pozostając z nim w ciągłym kontakcie. Posiadam wszystkie ważniejsze publikacje dra Naumowa, a także, dostarczony mi nieco wcześniej, maszynopis rozprawy habilitacyjnej pt. *Biblia w strukturze artystycznej utworów cerkiewnosłowiańskich*.³⁷

Aleksander Naumow jest jednym z czołowych reprezentantów nowego kierunku w dziedzinie slawistyki literaturoznawczej, wnoszącego oryginalne spojrzenie na spuściznę literacką Słowian prawosławnych i jej podstawową rolę w europejskiej tradycji literackiej od średniowiecza po wiek XVIII. Wręcz do połowy naszego stulecia panowało przekonanie, że spuścizna piśmiennicza Słowiańszczyzny prawosławnej, do momentu kodyfikacji nowożytnych systemów literackich w Rosji, Serbii i Bułgarii, nie posiadała istotnych cech literackości. Historycy literatury nie byli w stanie przekonywująco opisać ani genezy nowo powstałych literatur, ani też uwypuklić składników przejętych z wcześniejszej tradycji. Rewizja tych poglądów zaczęła się prawie jednocześnie w Rosji i na Zachodzie.

Wśród uczonych, którzy dokonali tego znamienego przełomu krytycznego, trzeba wymienić wybitnego lingwistę N. I. Tołstoja oraz D. S. Lichaczowa, który podkreślił niezbędność badań teoretyczno-literackich w odniesieniu do materiału staroruskiego, i przystał na wspólne traktowanie rozwoju cywilizacji literackiej z całego obszaru średniowiecznej Słowiańszczyzny prawosławnej. W ostatnich latach nastąpił rozkwit studiów, realizujących takie właśnie zasady metodologiczne w innych krajach słowiańskich, w Europie Zachodniej i w Ameryce, że wymienię tu tylko I. Dujczewa, P. Russewa i K. Stanczewa z Bułgarii, Đ. Trifunovicia, D. Bogdanovicia z Serbii, E. Hercigonję z Chorwacji, S. Wollmana z Czech, przedwcześnie zmarłego A. Danti, M. Colucci, A. Giambelluca-Kossową z Włoch, F. Maresza z Austrii, H. Goldblatta, R. Mathiesena i M. Iovine³⁸ ze Stanów Zjednoczonych.

(³⁷) Rozprawa habilitacyjna licząca 222 strony maszynopisu dopuszczona została do kolokwium habilitacyjnego 27 maja 1982 r. Jako książka praca ukazała się już po kolokwium, w lutym 1983 r., powielona w 172 egzemplarzach: A. E. Naumow, *Biblia w strukturze...*, s. 165. Jej redaktorem był prof. Marian Tatar, a recenzentami obaj polscy recenzenci rozprawy.

(³⁸) *Nikita Iljicz Tołstoj* (1923-1996): rosyjski filolog-slawista, językoznawca, twórca rosyjskiej szkoły etnolingwistycznej, autor rozważań o wspólnotowym charakterze kultury starosłowiańskiej. – *Dmitrij Siergiejewicz Lichaczow* (1906-1999): rosyjski historyk literatury i kultury; jego prace z zakresu literatury staroruskiej odegrały przełomowe znaczenie, wywołując ożywione dyskusje. – *Iwan Dujczew* (1907-1986): bułgarski historyk, zajmujący się średniowieczną historią Bizancjum i Bułga-

Jest rzeczą zrozumiałą, że przyjęcie wspólnego stanowiska metodologicznego nie oznacza pełnej jednoznaczności. Toczyły się i toczą się nadal polemiki dotyczące zarówno rozumienia, jak też i samego zastępowania poszczególnych pojęć i terminów, przy czym różnice te bazują głównie na odmienności tradycji kulturowych, w tym także wyznaniowych, z jakich wywodzą się badacze.

Moim zdaniem Aleksander Naumow jest znakomicie przygotowany do dokonania krytycznej syntezy dotychczasowych przemyśleń i do dalszego pogłębienia studiów przez oparcie ich na rzetelnej i obiektywnej analizie filologicznej. Dzięki szczęśliwemu zbiegowi okoliczności Aleksander Naumow łączy wyniesiony z domu „prawosławny” sposób recepcji tekstu z nabytym w szkołach polskich „humanistycznym” podejściem krytycznym. Cały jego dorobek naukowy powstaje jakby na skrzyżowaniu się tych dwu tradycji.

Przez całe dziesięć lat jego pracy naukowej widać konsekwencję w doborze tematyki i umiejętne łączenie metody filologicznej z teorią literatury. Naumow umie korzystać z wieloletnich doświadczeń polskiej szkoły sławi-

rii. W zapisanym Uniwersytetowi Sofijskiemu domu i bibliotece mieści się obecnie Centrum Badań Słowiańsko-Bizantyjskich, nazwane jego imieniem. – *Penjo Rusew* (1919-1982): bułgarski pisarz, krytyk i literaturoznawca. W swoich pracach postulował badanie starych słowiańskich literatur narodowych nie w oderwaniu, lecz jako części wspólnego systemu. – *Krasimir Stanczew* (ur. 1949): bułgarski, później włoski mediewista, literaturoznawca, autor m. in. *Poetika na starobălgarskata literatura* (1982); *Stilistika i žanrove na starobălgarskata literatura* (1985). Pionier badań poetyki i poezji starobułgarskiej. – *Đorđe Trifunović* (ur. 1934): serbski mediewista, autor wielu prac o starej serbskiej literaturze, zwłaszcza w aspekcie poetyki; tłumacz i wydawca, twórca szkoły serbskiej paleoslawistyki literackiej. – *Dimitrije Bogdanović* (1930-1986): serbski teolog, liturgista, bizantolog i paleoslawista, twórca nowoczesnej archeografii i kodykologii serbskiej. – *Eduard Hercigonja* (ur. 1929): chorwacki filolog i historyk literatury, badacz dziedzictwa cyrylo-metodiańskiego. – *Slavomir Wollman* (1925-2012): czeski sławista, literaturoznawca, komparatysta. – *Angiolo Danti* (1940-1980): wybitny sławista włoski, wydawca, tłumacz. – *Michele Colucci* (1937-2002): znany rusycysta rzymski. – *Alda Kossova-Giambelluca*: paleoslawistka włoska, tłumaczka literatury cerkiewnosłowiańskiej. – *František Vaclav Mareš* (1922-1994): czeski i austriacki filolog sławista, tekstolog, paleoslawista. Urodzony w Czechach, w latach 1968-1993 był profesorem sławistyki w Wiedniu. Był recenzentem w przewodzie doktorskim A. Naumowa w 1974 roku. – *Harvey Goldblatt*: amerykański paleoslawista, profesor języków i literatury Słowian na Uniwersytecie w Yale. – *Robert C. Mathiesen*: amerykański paleoslawista, emerytowany profesor filologii słowiańskiej na Uniwersytecie w Brown, R. I. – *Micaela S. Iovine* (ur. 1948): amerykańska badaczka historii literatur i języków słowiańskich, w tym problematyki drugiego wpływu południowosłowiańskiego na literaturę ruską.

stycznej. Od takich uczonych jak W. Jakubowski, F. Sławski, M. Honowska, L. Moszyński, T. Ulewicz, R. Łużny³⁹ i in. nauczył się opierać swoje wywoły wyłącznie na tekście, a nie na sformułowanych a priori hipotezach.

Widać to bardzo dobrze także w jego rozprawie habilitacyjnej, którą oceniam bardzo wysoko. W części pierwszej pracy (rozdz. 1, 2) Naumow szuka nowej systematyzacji prawosławno-słowiańskiej teorii literatury, częściowo pod wpływem semiotyki współczesnej. Chociaż, moim zdaniem, można poddać w wątpliwość podkreślaną przez autora specyfikę niektórych aspektów techniki pisarskiej (tzn. ograniczanie ich tylko do obszaru kultury prawosławnej), to taki wysiłek wprowadzenia nowego spojrzenia na niedostatecznie przebadane zjawiska literackie zasługuje na nasz szacunek i, powiedziałbym, wdzięczność. Część druga (rozdz. 3) zawiera analizę podstawowego materiału, zgrupowanego według gatunków średniowiecznych. Analiza ta w sposób jak najbardziej przekonujący prowadzi do potwierdzenia głównej tezy pracy. Pierwszy raz funkcja elementów biblijnych w kompozycji tekstów cerkiewnosłowiańskich została oświetlona jako wyraz ogólnej i „wyższej” koncepcji działalności pisarskiej. Uważam, że ten pierwszy krok w nowym sposobie badania może oznaczać początek nowej drogi, prowadzącej do zrewidowania naszego wyobrażenia o literaturze cerkiewnosłowiańskiej jako całości.

Praca dra Naumowa jest dowodem, że dalsze badanie cywilizacji literackiej Słowiańszczyzny prawosławnej wymaga konkretnych inicjatyw w zakresie gromadzenia i przetwarzania informacji źródłowej. Dlatego z całą mocą popieram projekt „kartoteki biblijnej”, przedstawiony przez Aleksandra

⁽³⁹⁾ *Wiktor Jakubowski* (1896-1973): rusycysta, mediewista, badacz literatury staroruskiej, historyk literatur słowiańskich, tłumacz (m. in. Protopopa Awwakuma). Twórca powojennej rusycystyki krakowskiej. – *Franciszek Sławski* (1916-2001): polski slawista, językoznawca. W latach 1974-1986 był dyrektorem Instytutu Filologii Słowiańskiej, w latach 1966-1969 dziekanem Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego. – *Maria Honowska* (1924-2009): polska językoznawczyni zajmująca się typologią językową, gramatyką historyczną, słowotwórstwem, problemami części mowy w synchronii i diachronii. – *Leszek Moszyński* (1928-2006): polski paleoslawista, językoznawca. Autor wielu artykułów z dziedziny cyrylometodiewistyki, języka staro-cerkiewno-słowiańskiego, gramatyki porównawczej języków słowiańskich i języka staropolskiego. – *Tadeusz Ulewicz* (1917-2012): profesor UJ, jeden z najwybitniejszych znawców twórczości Jana Kochanowskiego, kultury staropolskiej oraz powiązań kulturalnych polsko-włoskich. – *Ryszard Łużny* (1927-1998): krakowski filolog, historyk literatury i kultury wschodniosłowiańskiej, tłumacz, wydawca, organizator życia naukowego, także w trudnych warunkach stanu wojennego. W czasie kolokwium był Dziekanem Wydziału Filologicznego.

Naumowa, który, o ile wiem, już go zaczął stopniowo realizować. Miałem okazję mówić o tym z wybitnymi specjalistami w Europie i Ameryce i wszyscy jesteście zdania, że idea ta zasługuje na pełne poparcie. Mam nadzieję, że władze Uniwersytetu Jagiellońskiego będą tego samego zdania.⁴⁰

Z prawdziwą satysfakcją stwierdzam więc, że całościowy dorobek dra Aleksandra Naumowa i przedstawiona przezeń rozprawa habilitacyjna świadczą o jego wyjątkowym poziomie naukowym i w pełni spełniają wymogi do przyznania mu stopnia dra habilitowanego.

Żałując, że nie mogę osobiście wziąć udziału w kolokwium habilitacyjnym dra Aleksandra Naumowa,⁴¹ przesyłam Wysokiej Radzie wyrazy głębokiego szacunku.

Riccardo Picchio

Professor of Slavic Literatures, Yale University

Rzym, 9 maja 1982 roku

[Opracowała: Wanda Stępnia-Minczewska, UJ]

⁽⁴⁰⁾ Projekt jednakże nie został zrealizowany, a tysiące fiszek przepadło w trakcie którejś przeprowadzki, zob. artykuły A. Naumowa, *Sveto Pismo i bogoslužbeni tekstovi kao komponenta crkvenoslovenskih književnih dela (izdavačka praksa i postulati)*, w: *Tekstologija srednjovekovnih južnoslovenskih književnosti*. Ur. D. Bogdanović. (SANU. Naučni skupovi, 10 – Odeljenje jezika i književ., 2). Beograd 1981, s. 43-47; Id., *O kartotece crkvenoslovenskih užyc biblijnych. Citaty biblijne v staroruskiej części Kodeksu Uspienskogo*, „Rocznik Slawistyczny”, XLIV (1983) 1, s. 21-29; Id., *Ukazatel' načal biblejskich stichov, vyboročno upotrebljaemych v cerkveno-slavjanskom bogoslužbenii*, „Polata knjigopisnaja”, 7 (1983), s. 57-76; Id., *Teodosije Hilandarac i Sveto Pismo*, „Hilandarski zbornik”, Beograd, V (1983), s. 81-89; Id., *Za funkcionalnata čast na biblejskata kartoteka*, „Palaeobulgarica-Starobălgaristika”, VIII (1984) 3, s. 74-77; Id., *Fragmenty psalmowe Ewangeliarza Ostromira*, w: *Litterae slavicae Medii Aevi. F. V. Mareš Sexagenario Oblatae*. Hg. J. Reinhart. (Sagners Slavistische Sammlung, 8). München 1985, s. 231-240; A. Naumov, L. Skomorochova-Venturini, *Banickoe evangelie kak bogoslužbenyj pamjatnik*, „Palaeobulgarica-Starobălgaristika”, IX (1985) 1, s. 73-101; A. Naumov, *Funkcii na biblejskite elementi v chudožestvenata struktura na Joan Ekzarchovite slova*, w: *Preslavska knižovna škola, 1. Izsledvanija i materialii*. Red. M. Tichova, P. Dimitrov. Sofija 1996, s. 131-138.

⁽⁴¹⁾ Na kolokwium, które odbyło się 14 października 1982 r. w Collegium Novum UJ, decyzją Rady Wydziału w imieniu nieobecnego prof. Picchio pytania zadawał i odpowiedź przyjmował Franciszek Sławski. Prof. Picchio przesłał na ręce Dziekana następujące pytania: 1. *Jak Pan będzie prowadzić dalsze badania nad cytatami biblijnymi, w jakim stopniu uwzględni Pan typologię cytatów i reminiscencji i jakie będzie konkretne znaczenie tych badań dla analiz funkcjonalnych i semantycznych z punktu widzenia kontekstowego?* 2. *Czy system semiotyczny tekstów liturgicznych, którymi się Pan przede wszystkim zajmuje, jest zamknięty czy otwarty, i w jakim stopniu można go stosować do systemu literackiego Prawosławnej Słowiańszczyzny?*

RIASSUNTO

Riccardo Picchio non ha avuto una grande influenza sullo sviluppo della paleoslavistica polacca negli anni Sessanta, poiché allora essa era concentrata su questioni di russistica, lontana dalla riflessione metodologica e mal disposta verso la problematica religiosa. L'interessantissimo intervento di Picchio nella Commissione di Slavistica di Cracovia dell'Accademia delle Scienze Polacca nel dicembre 1962 non produsse conseguenze, benché fosse una proposta metodologica di vasta portata, con un ricco programma di studio, e proponesse anche una nuova terminologia polacca. La disputa di Picchio con Lichačëv, ovvero lo scontro di due visioni di ricerca basate su due diverse ideologie, si svolse senza suscitare l'interesse dei professori polacchi, mentre i suoi lavori di polonistica erano apprezzati dagli studiosi di letteratura polacca antica, a partire da Tadeusz Ulewicz. L'intervento di Picchio al Congresso di Varsavia (1973) lasciò un segno nella giovane generazione, che iniziava allora le proprie ricerche, e stimolò un'applicazione coerente delle idee e dei metodi del Professore italo-americano, così che il termine 'Slavia Orthodoxa' si diffuse nella ricerca e nella didattica universitaria. Un momento importante fu la partecipazione di Picchio al colloquio per l'abilitazione all'Università Jagellonica nel 1982 (cfr. l'*Appendice* approntata da Wanda Stępnia-Minczewska), anche se si trattò di una partecipazione a distanza, a causa della legge marziale in Polonia. Questo momento coincise con la crescita della popolarità di Picchio in Bulgaria, che negli anni Settanta e Ottanta era il centro ispiratore e coordinatore della paleoslavistica mondiale, indipendentemente dalla valenza politica di queste attività. Le pubblicazioni bulgare del Professore favorirono la conoscenza delle sue concezioni in un'area in cui l'accesso alle pubblicazioni italiane ed americane era difficoltoso.

Le prime pubblicazioni polacche (se non si tiene conto del menzionato intervento del 1962) apparvero in un volume curato da A. Wilkoń nel 1999. Vi trovarono posto tre testi classici di paleoslavistica; il curatore osservò che in Polonia essi erano purtroppo citati o anche solo notati molto raramente. Precedentemente (1992) era stata pubblicata in «*Slavia Orientalis*» una recensione della raccolta italiana delle sue opere del 1991.

La popolarità di Picchio in Polonia crebbe quando si richiamarono a lui i latinisti che studiavano il problema della *latinitas* nella cultura della Polonia e dei Paesi limitrofi (1995); allora furono citati i lavori di Picchio e la sua terminologia binaria divenne d'uso comune, anzi: fu addirittura coniato per analogia il termine *Cyrillianitas* (A. W. Mikołajczak).

Le idee di Picchio compaiono in Polonia anche grazie ai lavori di altri studiosi che trattavano temi analoghi (per esempio, A. V. Lipatov e la sua terminologia, criticata da Picchio).

